

लोकजीवन संपन्न 'अभंगयात्रा'

सौ. कल्पना साहेबराव काशिद
टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे

प्रस्तावना : तुकारामांची अभंगवाणी हे महाराष्ट्राचे अमूल्य संस्कारिक, प्रेरक वैचारिक तात्त्विक धन आहे. जन सामान्यांपासून ते विद्वानांपर्यंत तुकाराम महाराजांचे अभंग सर्वांना आकर्षित करतात. लोक मानसातील जीवनविषयक दृष्टिकोन अभंगात प्रकट होताना दिसतो. सर्वस्पर्शी तत्त्वज्ञान अनुभविष्ठता गाथेच्या माध्यमातून लोकांना मिळते. त्यामुळे मराठी अभ्यासकांना गाथेचा अभ्यास हा आवाहनात्मक आहे. हे निश्चितच अभ्यासकाने परिपूर्णतेसाठी चौफेर दृष्टिकोन ठेवणे गरजेचे आहे. तुकाराममहाराजांचा समाजाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन विशाल उदात्त होता. त्यांचे काव्य हे परमार्थिक, आध्यात्मिक व वाङ्मयीनदृष्ट्या बहुमोल आहे.

प्रस्तुत संशोधनात त्यांची अभंगरचनेतील विविधता व विविध विषयांवरील अभंगातील लोकजीवन कशा पद्धतीने डोकावताना दिसते, याचा अभ्यास करून अभंगातील प्रकट झालेले भावकाव्य व लोकजीवनाच्या अनुषंगाने व्यक्त झालेले अभंगाचे घटक निवडून संशोधनाला सहाय्यभूत अभंगांची निवड केली.

अभंगातील लोकजीवन हे विविध पैलू मांडणारे आढळते. संत तुकाराममहाराजांची वाणी ही लोक 'वाणी' आहे तसेच लौकिकदृष्ट्या अभंगांचे श्रेष्ठत्व अवर्णनीय आहे. संत तुकारामांच्या अभंगाचा

भाषिक अभ्यास मांडण्याचा प्रयास आहे. संत तुकारामांची अभंगवाणी ही एक लोकजीवनाच्या दृष्टीने संशोधनाचा मोठा विषय ठरतो. त्यांची अभंगवाणी तत्कालीन भाषा व सद्यःस्थिती यांच्याशी जवळकीचे नाते प्रस्थापित करते. विद्वानांपासून सामान्यांना आकलन होते. त्यातील उत्कट भावविश्व, म्हणी, वाक्यप्रचार, उपदेश करणारे तसेच बोधात्मक प्रबोधन घडवून आणणारे आहे. तुकाराम महाराजांचा अभंग गाथा चटकन भुरळ पाडणारा साधा व सोपा भक्तिमार्ग, अध्यात्म सांगणारा आहे. जिथे शब्द व लेखणी अपूरी पडू शकते, असे ज्ञानाचे भांडार आहे. प्रस्तुत संशोधनाच्या साहाय्याने महाराष्ट्रातील लोकजीवनातील साहित्यात भर पडेल. अभंगांच्या वेगवेगळ्या पैलूंवरही प्रकाश टाकला जाईल.

संत तुकाराम महाराजांच्या अभंगातील लोकजीवनाचा अभ्यास करताना जाणीवपूर्वक काही गोष्टी पहावयास मिळतात. तुकाराममहाराज किंवा अन्य संतांनी ज्या साहित्याची निर्मिती केली, त्यांचा उद्देश समकालीन लोकजीवनाचे वर्णन करणे हा नव्हता. संतांचे साहित्य फक्त विशेषतः संत तुकारामांचे साहित्य हे स्वानुभव निष्ठ असल्यामुळे प्रत्येक अनुभव हा जीवनाचा पदर उलगडणारे होता. संत तुकारामांना मनुष्य जीवनात आध्यात्मिक व पारमार्थिक उन्नती घडवून आणावयाची होती. नैतिक अधिष्ठान प्रस्थापित करून अंधश्रद्धेचा समूळ नाश

करावयाचा होता व देवधर्माविषयक जाणिवांची ठळक जागृती करण्याचा त्यांचा मानस होता. संत साहित्य हे आदर्श जीवन प्रणालीच्या मार्गाचे दर्शन घडवणारे आहे. वारकरी संप्रदायातील संतांनी आपापल्या वाङ्मयातून जीवन व्यवहाराला परमार्थिक मार्गावर परावर्तित करण्याचे शास्त्र सोपे करून सांगितले आहे. संत साहित्य म्हणजे सामान्य जीवनाची दारे उघडण्याची गुरुकिल्लीच होय. संत साहित्य मानवाला तारणारे ठरते. सर्व साधारण मनुष्याच्या जीवनामध्ये काही सामाजिक व मूलभूत तत्त्व असायला हवीत. जीवन पद्धतीचे आकलन व्हावे यासाठी संत साहित्य आधार ठरते. संतांच्या चरित्रांचा आणि वाङ्मयाचा अभ्यास करताना त्यांच्या सदगुणांचे दर्शन होते. त्यांचे सदवर्तन व सर्वव्यापकतेचा दृष्टिकोन आढळून येतो. संतांच्या सामान्यजनांविषयीचा कळवळा दिसून येतो.

वारकरी संप्रदायातील श्रीमंत जगद्गुरु श्री संत तुकाराममहाराजांचे अनंत उपकार समाजावर आहेत. लोकांना समजणारी, त्यांच्या भावविश्वाला हात घालणारी भाषाशैली हे त्यांच्या वाङ्मयाचे वैशिष्ट्य आहे. संत तुकाराम महाराजांचे अभंग जितके सोपे तितकेच चिंतनात्मक भूमिकेतून साकारले आहेत. एक एक अभंग अंतरंग उलगडून दाखवणारा आहे. मनुष्याच्या जीवनामध्ये जे तत्त्व असायला हवीत त्याची ओढ तुकोबांच्या अभंगातून दिसून येते. तुकोबांच्या अभंगाची योग्य भाषाशैली व दृष्टांताचा विचार, विस्तार विशिष्ट अर्थाकडे झुकणारा भाव, त्यातून व्यक्त झालेले लोकजीवन आणि प्रबोधन यांचा अभंगद्वारे चिंतन करणे हाच त्यांचा अभंगांचा शोध घेण्याचा एक भाग होऊ शकतो.

आजच्या परिस्थितीत सामाजिक बांधिलकी जोपासताना संत वचनांची गरज समाजाला व जन सामान्यांना आहे. संत विचारांची जपणूक करणे गरजेचे आहे. संत तुकाराममहाराजांचे अभंग एक चिंतनाचा व अभ्यासाचा अभंग समुद्रच आहे. संत

तुकारामांचे परमार्थिक विश्व हे कठोर साधूनच फळ आहे. तत्कालीन अवहेलना, सामाजिक, राजकीय परिस्थिती या सगळ्यांतून प्रकट झालेल्या समाजजीवनाचे दर्शन व अत्यंत महत्त्वाचे म्हणजे जगाच्या उद्धाराची तीव्र इच्छा तुकोबांनी आपल्या अभंगातून ठायी ठायी व्यक्त केली आहे.

तुकोबारायांचे अभंग वाचताना तत्कालीन लोकजीवनाचे प्रतिबिंब त्यांच्या अभंगात पडते. गावगाडा, शेती, शिवार, उद्योग व्यवहार, लोकभावना, लोकश्रद्धा, पर्यावरणजागृती, रुढी, परंपरा, लोकभूमिका, कुटुंब, नातीगोती यांसारख्या घटकांतून लोकजीवनातील घटकांना मांडून त्यांनी एकीकडे सामाजिक जागृती केली तर दुसरीकडे लोकजीवनातील प्रतिमांमधून आध्यात्मिक रूपकेही मांडली आहेत.

संत तुकाराम महाराजांच्या अभंगातील लोकजीवन या माध्यमातून संशोधकाच्या भूमिकेतून तत्कालीन लोकजीवन विशद करून उद्दिष्टाची पूर्तता करण्यात आली. तत्कालीन परिस्थितीतील अभंग आजही जगाला प्रेरक आहेत. साक्षरता, अंधश्रद्धा निर्मूलन, सामाजिक विषमतेचे धडे समाजोपयोगी आहेत. जनलोकपालासारखे विधेयकाला साहाय्यभूत ठरणारे अभंगही गाथेत आढळतात. एकूणच तत्कालीन परिस्थितीची अनुभवजन्य शिदोरी बरोबर घेऊन सद्यःस्थितीतील सामाजिक, आध्यात्मिक समन्वय साधता येऊ शकतो.

